

Etnološke sveske I

Ivan Kovačević

SOCIJALNI SADRŽAJ OBIČAJA O LAZAREVOJ SUBOTI

U ovom radu će ispitivanju socijalnog sadržaja običaja nazvanog *lazarice* biti pristupljeno semiološkom metodologijom. U najkraćim crtama to znači da će se: 1) formirati idealtipska deskripcija običaja; 2) idealtipska deskripcija rastaviti na sastavne delove - uzeme; 3) utvrdjivati značenja uzema; 4) rekonstruisati kod; 5) dekodirati sve uzeme i, kao rezultat ovakvog postupka, 6) utvrditi socijalni sadržaj običaja.

I

Idealtipska deskripcija lazarica može se rekonstruisati na osnovu deskripcije koju je dao S. Zečević u do sada najpotpunijem radu o lazaricama¹, zatim na osnovu podataka koje isti autor navodi u svojoj analizi i uz dopunu jednog podatka koji navodi Š. Kulišić². Takva idealtipska deskripcija glasi:

Lazarička grupa se sastoji od sledećih učesnika:

a) Lazara, koji je predstavljen devojkom preobučenom u muško odelo koja u ruci ima mač, jatagan, štap ili maramu, a na glavu stavlja kalpak ili šešir okićen cvećem ili perjem;

b) lazarice, devojke koja je obučena u svečano odelo bele boje, dok joj je glava prekrivena belom maramom ili tankim velom (duvkom) kojim krije lice. I ona je okićena cvećem;

a) pevačica, koje pevaju lazaričko pesme i koje su takodje obučene u belo svečano odelo, a sa sobom nose zvonca i praporce, kao i cveće i beli luk³.

Osim toga što su sve učesnice ženskog pola, ustanovljeno je i to da njihov broj mora biti neparan.

Pred svakom kućom lazarice pevaju lazaričke pesme, dok Lazar i Lazarica igraju. Tekstove lazaričkih pesama S. Zečević je podelio u četiri grupe: 1) tekstovi posvećeni profilaktičkim radnjama protiv zmijsa; 2) tekstovi u kojima se naziru elementi kulta zmijsa; 3) tekstovi koji se odnose na same učesnice i 4) tekstovi kojima se želi dobrobit pojedinim kućama ili članovima domaćinstva.

U početku lazarička igra više liči na hodanje, a zatim se ubrzava. Pošto malo poigraju u mestu, Lazar i Lazarica se na sredini prostora mimoidju i na taj način promene mesta.

Druga vrsta igranja se sastoji iz kola. Kod te vrste lazaričkih igara lazarice dižu u vis muško dote koje idu po sastavljenim rukama igračica. U ovoj igri učestvuju sve lazarice.

Ljudi rado dočekuju lazarice i daruju ih uglavnom jajima, a takodje prskaju lazarice vodom. Istovremeno, domaćica i tera lazarice, držeći u desnoj ruci varjaču a u levoj tap siju.

Smatra se da "ne valja" da lazarice ulaze u kuću niti da se lazaričke pesme pevaju u kući. Isto tako "ne valja" da lazarice zateknu ukućane pre nego što su pojeli bar zalogač hleba.

Ljudi nastoje da iz lazaričke opreme dobiju bar po jedan cvet, pošto se tom cvetu pripisuju naročite moći. Postoji i verovanje da se onome koji obriše ruke o lazaričin duvak neće leti znojiti ruke. Smatra se da su se ranije pri susretu lazaričke grupe medjusobno tukle pa je čak bilo i smrtonih slučajeva.

Osim deskripcije običaja koji se izvodi na Lazarovu subotu i na Cveti, potrebno je navesti i jedno verovanje koje je u direktnoj vezi sa lazaricama. Opis ovog verovanja je integralni deo idealtipske deskripcije.

To je verovanje da sv. Todor na belom konju i uvijen u belo platno, u desnoj ruci držeći varjaču a u levoj tepsiju koju su mu dale žene, tera lazarice. Žene su od njega naučile pa tako i one teraju lazarice od kuće.

II

Ova idealtipska deskripcija može se nastaviti na pet grupa uzema, i to: a) učesnici i njihove karakteristike; b) radnje koje se obavljaju u običaju; c) oprema koju imaju učesnici; d) tabui i e) magijska sredstva koja su proizvodi običaja. Tih uzema ima 33 i svaki će biti obelodan rednim brojem da bi se u daljoj analizi, osim pomena samog uzema (koji će često biti skraćeni), i njegovim brojem ukazalo na celovitu deskripciju.

Učesnici

1. Lazar (travesticija žensko u muško)
2. Lazarica
3. lazarice
4. druga grupa lazarica
5. ukućani
6. sv. Todor
- karakteristike učesnika
7. lazarice su isključivo ženskog pola
8. broj učesnika je neparan

Radnje

A Radnje koje obavljaju lazarice

9. igra - "borba" Lazara i Lazarice
10. igra - izdizanje muškog deteta u kolu
11. pesme
12. sukob sa drugom lazaričkom grupom
13. teranje zmijsa

B Radnje koje obavljaju ukućani

14. teranje lazarica
15. darivanje lazarica
16. prskanje lazarica

C Radnje koje "obavlja" sv. Todor

17. teranje lazarica

*Oprema**A Oprema Lazara*

18. muško svečano odelo
19. kalpak ili šešir, sa perjem ili cvećem
20. mač, jatagan, štap ili marama

B Oprema Lazarice

21. svečano belo odelo
22. bela marama ili tanki veo preko lica (duvak)
23. cveće

C Oprema lazarica

24. beli luk
25. svečano belo odelo
26. prapōrci i zvonca

D Oprema ukućana

27. varjača i tepsija

E Oprema sv. Tadora

28. varjača i tepsija

Tabui

29. tabu ualska lazarica u kuću
30. tabu pevanja lazaričkih pesama u kući
31. tabu gladi pre dolaska lazarica

Magijska sredstva koja nastaju iz običaja

32. duvak protiv znojenja ruku
33. cveće naročite moći

III

Prvi korak u utvrdjivanju značenja uzema, a sa-
 nim tim i u dekodiranju čitavog običaja, jeste postavljanje
 u opoziciju onih uzema koji u samom običaju ispoljavaju anta-
 gonističke odnose. Sasvim je jasno da u samoj igri tj. simbo-
 ličnoj borbi Lazara (1) i Lazarice (2) postoji izraženi anta-
 gonizam (9), koji se ogleda i u elementima opreme, kao što su
 mač, jazagan ili štap (20). "Individualna igra Lazara i Laza-
 rice, s obzirom na rekvizite - mačevi ili zamena mačevu - tre-
 ba da predstavlja borbenu igru" - smatra S. Zečević⁵. Verova-
 nje da sv. Todor tera lazarice (6), (17) takodje ukazuje na

isti par opozicija

muško : žensko

Druge četiri zeme odnose se na relaciju onih "u kući" ili onih "van kuće". Prvo, onima "van kuće" zabranjen je ulazak (29), pa je čak i zabranjeno pevanje lazaričkih pesama u kući (39). S druge strane, par uzema darivanje lazarica (15) i teranje lazarica od kuće (14), što vrše ženski članovi domaćinstva, govori istovremeno i o žrtvi i o netrpeljivosti koja se ispoljava prema onima "van kuće". Iako se može učiniti da ovaj par uzema govori o ambivalentnom odnosu ukućana prema onima "van kuće", ta ambivalencija je sasvim formalna, dok u suštini stoji antagonistička relacija. Prema tome, kao drugi par opozicija može se izdvojiti

u kući : van kuće

Ova dva para opozicija mogu se veoma lako dovesti u vezu kad se zna da su lazarice ženskog pola (7), dok je kuća u patrojarhalnom poretku prevashodno "muška". Prema tome, ova dva para opozicija se mogu predstaviti i kao:

<u>Muško</u>	+	<u>u kući</u>	=	<u>ukućani (5)</u>
žensko		van kuće		lazarice (1, 2, 3, 7)

Prilikom ovakvog dovođenja u vezu prva dva para opozicija, potrebno je jasno reći da linija deli dve izrazito antagonističke sfere! Ova antagonistička podela ne gubi značaj saznanjem da i u kući postoje osobe ženskog pola jer upravo baš žene učestvuju u teranju lazarica (14).

IV

Medjutim, konstanovanjem antagonističke relacije nije dobijen kod koji je neophodan da se dekodiraju one same i ostali uzemi. Taj kod se krije u jednom drugom uzemu, i to baš u onom koji je bilo najteže ili, čak, nemoguće objasniti vezivanjem lazarica bilo za odbranu od zmija bilo za umijski kult. U pitanju je dizanje deteta u lazaričkom kolu (10). Kad se ovaj uzem protumači prethodno utvrdjenim parovima opozicija, otkriva se kod. To znači da u uslovnim suprot-

stavljenosti "muškog" i "u kući", tj. ukućana (4), "ženskom" i "van kuće", tj. lazaricama (1,2,3,7), dizanje muškog deteta u lazaričkom kolu (naravno van kuće) ne znači ništa drugo do otmicu. Kao potvrda ovom objašnjavanju može se navesti tekst pesme iz Vukovog "Rječnika":

"Lazi, lazi, Lazare!
Te dolazi do mene,
Privataj se za mene:
Za svilene rukave,
Za svilene marame,
Za klečane košulje."⁶

Pesmu pevaju devojke dok im dete puzi po spoje-
nim rukama.

Naravno, reč je o otmici pod znacima navoda, tj. preciznije o *imaginarnoj inverznoj "otmici"*, koja se razlikuje od idealnog tipa prave otmice. Razlika se sastoji u tome što lazarice kao *imaginarna inverzna "otmica"* nemaju nikakvu relaciju sa stvarnošću, dok se idealni tip klasične otmice može rekonstruisati na osnovu realnih događaja. Druga razlika se odnosi na *inverznost* i sastoji se u obrnutoj ulozi polova, jer lazarice "otimaju" muškarce, dok u idealnom tipu otmice u patrdjarhalnom poretku - otete su devojke.

V

Ukoliko se imaginarna inverzna "otmica" shvati kao deo koda (o drugom delu koda će biti reči kasnije), mogu se dekodirati neki uzemi koji su takodje predstavljali teškoću u objašnjenju koje je polazilo od zaštite od zmija i zmijskog kulta. Tosi sukob dve lazaričke grupe (4,12) i tabu gladi pre dolaska lazarica (31). Sukob dve lazaričke grupe predstavlja pokušaj da se *eliminiše konkurentska "otmičarska" grupa*, dok tabu gladi znači *magijsko jačanje u situaciji nadolazeće opasnosti* čija je latentna funkcija izrazito *integrativna* u odnosu na zajednicu ukućana čiji su muški članovi ugroženi predstojećom "otmicom".

Medjutim, na osnovu delimičnog koda (inverzna "ot-

mica⁶⁾ nije moguće objasniti izvestan broj uzema, tj. skoro polovinu. Prva grupa koja nije objašnjena sačinjena je od devet uzema, koji su povezani određenom karakteristikom koja predstavlja drugi deo koda. To su:

- 18) svečano mučko odelo na Lazaru
- 19) kalpak ili šešir sa cvećem ili perjem,
- 21) svečano belo odelo na Lazarici,
- 22) bala marama ili beli veo (duvak)
- 23) cveće,
- 24) beli luk,
- 25) svečano belo odelo na lazaricama.
- 26) praporci i zvonca,
- 8) neparan broj učesnika.

Ovi devet uzema ukazuju na tri elementa:

- a) prvi je *svečani* karakter odela (18, 21, 25),
- b) drugi je *bela boja* (21, 22, 25),
- c) treći je *cveće* (19, 23).

Ova tri elementa obuhvatila su šest od navedenih devet uzema i uz sedmi - zvonca i praporci (26) - jasno ukazuju na paralelu sa *svadbenim običajima*. Ako se tome doda da su beli luk (24)⁷ i neparan broj učesnika (8)⁸ također zastupljeni u svadbenom ritualu, onda ovih devet uzema dopunjuju ranije rekonstruisani kod, tako da bi on sada glasio:

Lazarice = inverzna "otmica" + svadba

Pomoću dopunjenog koda moguće je objasniti i još tri od preostalih pet uzema. To su korišćenje duvka u magijske svrhe (32), naročita moć koju ima cveće upotrebljeno u običaju (33) i prskanje lazarica vodom (16). Prva dva uzema (32,33) mogu se razumeti ako se zna da u standardnom svadbenom ritualu predmeti koji su deo mladinc opreme lako postaju magijska sredstva. Treći uzem - prskanje vodom (16) - nešto je teže direktno izvesti iz svadbenog rituala. Međutim, ukoliko su alternative ovde dati kod ili objašnjenje vezivanjem za profilaksu protiv zmija ili zmijski kult, onda je mnogo verovatnije da prskanje lazarica vodom tj. magijska

radnja za plodnost⁹ ipak predstavlja deo svadbenog rituala.

Druga grupa uzema koja nije objašnjena ni potpuno rekonstruisanim kodom sastoji se iz:

1. pesama koje se direktno odnose na zmijs (11),
2. teranja zmijs koje izvode same lazarice (13).

Sasvim je jasno da se ova dva uzema ni ne mogu objasniti kodom koji se sastoji od inverzne "otmice" i svadbe, već ukazuje na vezu sa već pomenutim spajanjem lazarica i profilaktičkih radnji protiv zmijs.

S obzirom na to što se ova dva uzema ne mogu objasniti postavljenim kodom, neophodno je istaći da se ovde dato objašnjenje i povezivanje lazarica sa zmijsama ne *isključuju* jer ni jedno objašnjenje ne obuhvata sve uzeme. Na osnovu toga se može zaključiti da postoje dve mogućnosti:

a) prva mogućnost bila bi kontaminacija nekog običaja u vezi sa zmijsama i običaja koji se može objasniti kodom sačinjenim od inverzne "otmice" i svadbe;

b) druga mogućnost, koja se čini verovatnijom, jeste da su lazarice prvenstveno običaj koji iskazuje određene socijalne odnose ("otmica" i svadba), a dva uzema koja ga povezuju sa relacijom čovek-priroda (zmijs) predstavljaju dodatak uzrokovan činjenicom da se običaj odigrava u određenom vremenskom periodu (uskršnji post) u kome se, kako ističe S. Zečević¹¹, obavljaju značajne radnje u vezi sa zmijsama.

VI

Objašnjenje lazarica inverznom "otmicom" i svadbom ni ukom slučaju ne daje pravo da se to podvede pod nekakav "trag matrijarhata". Na prvi pogled bi se mogla izvršiti i rekonstrukcija "izvornog" oblika običaja, u odnosu na koji bi postojeći opis iz XIX veka mogli biti proglašeni za "deformisane survivale". Za jednu takvu rekonstrukciju, koja bi govorila o grupama žena ("zatvorene grupe devojaka"¹²) koje su u nekoj neodređenoj prošlosti išle od staništa do staništa i pokušavale da otmu mladiće da bi neposredno zatim izvodile svadbenu ceremoniju, potrebno je mnogo mašte i malo naučne kritičnosti. Međutim, u situaciji kada se rekonstrukcije ovog

tipa odbacuju, potrebno je dati jedno drugo rešenje osnovnog smisla ovog običaja.

Ne upuštajući se u razmatranje porekla i vremena postanka, moguće je, ipak, locirati socijalno-psihičke determinante običaja. Ukratko, lazarice se mogu smatrati *imaginarnom kompenzacijom* koju ima ženski *deo zajednice* s obzirom na svoj *realni socijalni status*. To znači da se u jednoj sankcionisanoj formi (običaju) iskazuje podsvesno nezadovoljstvo izazvano položajem žene u patrijarhalnom poretku, nezadovoljstvo koje je, u ovom slučaju, uzrokovano nemogućnošću uticaja na veoma bitno pitanje izbora bračnog partnera. S druge strane, društvena sankcionisanost jednog običaja koji se suprotstavlja osnovni postulatima patrijarhalnog poretka proizilazi iz sasvim realne činjenice da lazarice, zajedno sa mnogim drugim kulturnim fenomenima (vašari, seoske slave, svadbe itd.) predstavljaju socijalno prihvaćenu situaciju u kojoj se mlade devojke prikazuju celoj zajednici, potencijalnim mladoženjama i njihovim porodicama, na šta ukazuje i Š. Kulišić karakterišući običaj kao "žensku inicijativu za brak"¹³.

NAPOMENE

1. S. Zečević, Elementi naše mitologije u narodnim obredima uz igru, Zenica 1973, 65-90.
2. Š. Kulišić, Iz stare srpske religije, Beograd 1970, 21.
3. Š. Kulišić, loc. cit.
4. S. Zečević, op. cit., 88.
5. S. Zečević, op. cit., 80.
6. V. Karadžić, Srpski rječnik, Beograd 1898, s.v. Lazarice.
7. Da se beli luk koristi i u lazaricama i u svadbenom ritualu ukazano je u Š. Kulišić, loc. cit.
8. Da neparan broj učesnika postoji i u lazaricama i u svadbenom ritualu ukazano je u S. Zečević, op. cit., 74.
9. S. Zečević, op. cit. 81.
10. S. Zečević, op. cit., 68-83 i 81-87.
11. S. Zečević, op. cit., 68-73.
12. S. Kulišić, op. cit., 131 i 149.
13. Š. Kulišić, Nekoliki tragovi agrarno-matrijarhalne osnove u slovenskoj vjerskoj tradiciji, GLM 39-40, Beograd 1976, 243.